

COPYRIGHTS

© 2020 by the authors. Licensee National Studies Journal. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Analysing Teachers' Lived Experiences of How to Internalize National Identity in Primary School Students

Hosniye Sadat Esmayili*

E-mail: h.esmayili96@gmail.com

Zahra Ahmadi**

E-mail: zahraahmadi1@khu.ac.ir

Alireza Assareh***

E-mail: Alireza_assareh@sru.ac.ir

Received: 2024/04/18

Revised: 2025/02/27

Accepted: 2025/03/10

Doi: 10.22034/RJNSQ.2025.453031.1597

Abstract

The education system in any society has numerous functions, one of which is the effort to realize and strengthen national identity. This research aims to represent and analyse teachers' lived experiences of how national identity is institutionalized in elementary school students. The design of this research is qualitative and uses a phenomenological method. Data was collected using semi-structured interviews. The participants in this study were eight elementary school teachers in Tehran who were selected through purposive sampling and the interviews continued until theoretical saturation was reached. The interviews were analysed using the Colaizzi model. By analysing the teachers' lived experiences of how national identity is institutionalized in elementary school students, 29 basic themes were initially identified and categorized. These basic themes were then grouped into a more general category of first organizing themes (cultural, historical, geographical, educational, religious, Persian language and literature, and social dimensions). Based on the study of identity in this study and an in-depth analysis of teachers' lived experiences, various factors influence the institutionalization of students' national identity, some of which include creating measures to prevent absorption into a foreign culture, familiarity and creating a sense of belonging to the country's history, attention to innovation and creativity in strengthening national identity, attention to teaching commitment and conscientiousness, the need to pay attention to the attractive presentation of Persian culture and literature, cooperation and participation of other social institutions, and the influence of the media.

Keywords: National Identity, Teachers, Lived Experiences, Primary School Students, phenomenology.

* Ph.D. Student of Curriculum Planning, Alzahra University, Tehran, Iran.

** Ph.D. Student of Curriculum Planning, Kharazmi University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

*** Professor of Educational Sciences, Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran.

بازنمایی تجارب زیسته معلمان از چگونگی نهاده‌سازی هویت ملی در دانش‌آموزان دوره ابتدایی

نوع مقاله: پژوهشی

*حسینیه سادات اسمعیلی

**زهرا احمدی

***علیرضا عصاره

E-mail: h.esmayili96@gmail.com

E-mail: zahraahmadi1@khu.ac.ir

E-mail: Alireza_assareh@sru.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۳۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۰

چکیده

نظام تعلیم و تربیت در هر جامعه‌ای وظایف متعددی دارد که یکی از آن‌ها تلاش در جهت تحقق و تقویت هویت ملی است. این پژوهش با هدف بازنمایی و واکاوی تجارب زیسته معلمان از چگونگی نهاده‌سازی هویت ملی در دانش‌آموزان دوره ابتدایی صورت گرفته است. طرح این پژوهش، کیفی و با استفاده از روش پدیدارشناسی انجام شده است. داده‌ها با استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته گردآوری شدند. مشارکت‌کنندگان در این پژوهش هشت نفر از آموزگاران مدارس دوره ابتدایی شهر تهران بودند که از طریق نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند و مصاحبه‌ها تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. تحلیل مصاحبه‌ها با استفاده از الگوی کلایزی انجام شد. با واکاوی تجارب زیسته معلمان از چگونگی نهاده‌سازی هویت ملی در دانش‌آموزان مقطع ابتدایی در ابتدا ۲۹ مضمون پایه شناسایی و دسته‌بندی شد. سپس این مضامین پایه در یک دسته کلی‌تر مضامین سازمان‌دهنده اول (ابعاد فرهنگی، تاریخی، جغرافیایی، آموزشی، دینی، زبان و ادبیات فارسی و اجتماعی) دسته‌بندی شدند. براساس بررسی هویت در این پژوهش و تحلیل عمیق تجارب زیسته معلمان عوامل مختلفی بر چگونگی نهاده‌سازی هویت ملی دانش‌آموزان تأثیرگذارند که برخی از آنان عبارت‌اند از: ایجاد تمهیداتی جهت جلوگیری از جذب در فرهنگ بیگانه، آشنایی و ایجاد حس تعلق نسبت به تاریخ کشور، توجه به نوآوری و خلاقیت در تقویت هویت ملی، توجه به آموزش تعهد و وجدان کاری، لزوم توجه به ارائه جذاب فرهنگ و ادبیات فارسی، همکاری و مشارکت دیگر نهادهای اجتماعی و تأثیرگذاری رسانه.

کلیدواژه‌ها: هویت ملی، معلمان، تجارب زیسته، دانش‌آموزان ابتدایی، پدیدارشناسی.

* دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

** دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

*** استاد (و عضو هیئت علمی) گروه علوم تربیتی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

مفهوم هویت یکی از بنیادی‌ترین و کلیدی‌ترین مفاهیم در علوم اجتماعی و روان‌شناسی به‌شمار می‌آید و یکی از اهداف اساسی نظام آموزش و پرورش، فراهم آوردن شرایط لازم برای رشد و توسعه هویت دانش‌آموزان است (امینی و همکاران، ۱۳۹۱: ۸). هویت ملی به‌عنوان شناسه‌ای ترکیبی، بنیادی‌ترین عامل پیدایش و بقای ملت‌ها و کشورها، وجه تمایز آن از دیگران و شاخص استقلال سیاسی کشور است. هویت ملی همچنین، مجموعه ویژگی‌ها و ارزش‌های مشترک ملتی مستقل است که شهروندان به آن‌ها خودآگاهی دارند و بر پایه آن به یکدیگر احساس دلبستگی می‌کنند (حافظ‌نیا و کاوندی کاتب، ۱۳۹۶: ۷۸)؛ بنابراین، یکی از اهداف و حیطه‌های اصلی جامعه‌پذیری سیاسی در همه نظام‌های سیاسی را تقویت و بازتولید هویت ملی تشکیل می‌دهد (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۱). یکی از مهم‌ترین فضاهایی که جنبه‌های هویتی به‌ویژه هویت ملی می‌تواند در آن شکل بگیرد و از سازوکارهای اصلی جامعه‌پذیری محسوب می‌شود نظام آموزشی و در مرکز آن، مدارس است. از آنجاکه تقویت ارزش‌های ملی و مذهبی دانش‌آموزان ضامن توسعه جامعه است، انتقال این‌گونه ارزش‌ها به نسل جوان و دانش‌آموزان در نظام تربیتی کشور ما یک اصل مهم بوده و منشأ دغدغه و نگرانی رایج بسیاری از مسئولان تلقی می‌شود؛ چراکه چنین ارزش‌هایی می‌تواند نقش اساسی در نظم اجتماعی و ثبات روانی ایفا کند. مدرسه به‌عنوان یکی از کارگزاران مهم جامعه‌پذیری نوجوانان و دانش‌آموزان، ازسویی ارزش‌ها، هنجارها، اندیشه‌ها و مهارت‌های اجتماعی را با برنامه درسی و فعالیت‌های فوق‌برنامه به‌طور رسمی و آگاهانه به دانش‌آموزان آموزش و انتقال می‌دهد و ازسوی دیگر، براساس نظریه یادگیری اجتماعی، می‌توان گفت که دانش‌آموزان با ورود به مدرسه، در تعامل با معلمان و دوستان جدید و با مشاهده رفتار، گفتار و نگرش‌ها، آن‌ها را به‌منزله الگوهای رفتاری مناسب فراگرفته و درونی می‌سازند (جمالی فیروزآبادی و اخلاقی، ۱۳۹۱: ۸۴). تحقق بخشیدن به چنین هویتی در مدرسه، سبب می‌شود که دانش‌آموزان متناسب و هماهنگ با هنجارهای حاکم بر جامعه تربیت شوند. لازمه این امر پذیرفتن اهداف موردنظر جامعه ازسوی یکایک اعضای آن است و این امر زمانی تحقق می‌یابد که انسجام اجتماعی در جامعه مشهود باشد و علاوه‌بر آن، همگونی اجتماعی بر اعمال و رفتار آحاد جامعه حاکم باشد. فراگیری باورها، ارزش‌ها، آداب، رسوم و مناسبات اجتماعی حاکم بر یک جامعه که بیانگر فرایند اجتماعی شدن است، در کنار آشنایی با نمادهای ملی و فرهنگی، درمجموع «هویتی» را در فرد پدید می‌آورد که آن را «هویت ملی» می‌نامند (رهبری و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۰).

۴۶). در جهت جامعه‌پذیری و تقویت هویت ملی، نظام آموزشی می‌بایست دانش‌آموزان را افرادی آگاه به مسائل گذشته، حال و آینده جامعه، محیط زندگی اعم از طبیعی و اجتماعی، متعهد به ارزش‌ها و علاقه‌مند به مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و داشتن روحیه انتقادپذیری و انتقادکنندگی تربیت کند (سلیمان‌نژاد، ۱۳۹۷: ۲۳).

یکی از نقش‌های بسیار کلیدی در مدارس که بر شکل‌گیری و تقویت هویت دانش‌آموزان مؤثر است، معلمان هستند. معلمان سنگ بنا و پایه اساسی تعلیم و تربیت در مدرسه قلمداد می‌شوند و در کنار محتوای آموزشی و فعالیت‌های تربیتی و غیره، نقش حیاتی در شکل‌دهی به هویت دانش‌آموزان به عهده دارند. این به جهت اقتدار، جایگاه، نفوذ اجتماعی و تداوم تعاملات معلمان (با دانش‌آموزان) و درنهایت، سرمشق و مرجع بودن معلمان است (جمالی فیروزآبادی و اخلاقی، ۱۳۹۱: ۸۹). برای معلمان به دلیل نوع وظیفه‌ای که دارند، ضرورت توجه و پرداختن به هویت ملی در مقایسه با دیگر اقشار جامعه بیشتر است؛ چراکه با توجه به ارتباط مؤثر معلمان با دانش‌آموزان و نقش الگویی آنان، می‌توانند بیشترین تأثیر را بر روی جنبه‌های هویتی دانش‌آموزان به‌ویژه بعد ملی بگذارند (صابر و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۹۰). وقتی معلم در کلاس درس از ایران و ایرانیت می‌گوید و از نمادهای ملی صحبت می‌کند، آهنگ صدای معلم، باور در صدای معلم، عشق معلم به کشور، از خودبیگانه نبودن معلم و باورش به آرمان‌های ملی بسیار راهگشا و اثربخش است. روش تدریس معلم هم مهم است، چون اگر معلم به هویت ملی اعتقاد و باور داشته باشد ولی بلد نباشد آن را بیان کند و قادر نباشد برای بچه‌ها با مثال و شعر و داستان این مفاهیم را بیان کند، از تأثیر کارش کاسته می‌شود» (خجسته، ۱۴۰۰: ۳۴)؛ بنابراین، با توجه به اهمیت هویت ملی در ایجاد انسجام و همبستگی ملی و همچنین، با اعتنا به نقش انکارناپذیری که برنامه درسی، مدرسه و معلمان در شکل‌گیری و تقویت هویت ملی دانش‌آموزان دارند، پرسش اصلی این پژوهش آن است که معلمان دوره ابتدایی از شکل‌گیری و نهادینه‌سازی هویت ملی در دانش‌آموزان چه تجارب زیسته‌ای کسب کرده‌اند و این تجارب به چه مؤلفه‌هایی مرتبط هستند؟

پیشینه تحقیق

در جدول شماره ۱ خلاصه‌ای از نتایج برخی از مطالعات حوزه آموزشی در ارتباط با هویت ملی آورده شده است.

جدول شماره ۱. نتایج برخی از مطالعات حوزه آموزشی در ارتباط با هویت ملی

محققان	عنوان پژوهش	یافته‌ها
لقمان‌نیا و همکاران (۱۳۹۸)	جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران	نتایج این بررسی نشان داد در اهداف تصریح شده برای نظام آموزشی ایران، هویت ملی از جایگاه مطلوبی برخوردار نیست و با توجه به تأثیرگذار بودن این مقوله در سایر زمینه‌هایی که به توسعه و تحکیم کشور مربوط است، نیاز به تجدیدنظر و بازاندیشی دارد.
اکبری و عزیزی (۱۳۸۶)	هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه	بررسی عوامل مؤثر بر هویت ملی نشان می‌دهد که مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر آن به ترتیب عبارت‌اند از: احساس تعلق به جامعه، نوع رویکرد به غرب، مشروعیت نظام سیاسی و فردگرایی. بررسی مدل اندازه‌گیری هویت ملی نشان داد که مهم‌ترین ابعاد سازنده هویت ملی دانش‌آموزان به ترتیب بعد جغرافیایی، بعد فرهنگی و بعد تاریخی است.
علیزاده اقدم و همکاران (۱۳۸۶)	تطبیق هویت ملی و دینی دانش‌آموزان و عوامل تأثیرگذار بر آن (مطالعه موردی دانش‌آموزان ناحیه ۴ تبریز)	نتایج به دست آمده به این شرح بوده که میانگین بعد اعتقادی و بعد رفتاری دین برای دانش‌آموزان در حد بالایی بوده است. ولی میانگین بعد شناختی در حد متوسط بوده است؛ از این رو، پاسخ‌گویان هم در بعد اعتقادات دینی و هم عمل به آن‌ها، در حد مطلوبی هستند. همچنین، نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که هویت ملی در بین دانش‌آموزان قوی ارزیابی شده است. ولی آمارهای توصیفی مربوط به ارزش‌های فرهنگی در بین دانش‌آموزان در حد پایین بوده است.
آسمان‌دره و بخت (۱۴۰۱)	راهکارهای ارتقای هویت فردی و ملی دانش‌آموزان	براساس بررسی هویت در این پژوهش، عوامل مختلفی بر هویت ملی و فردی تأثیرگذار است که مهم‌ترین آن خانواده، مدرسه و جامعه است. محتوای کتب درسی و روابط و مناسبات اجتماعی حاکم بر مدرسه و برنامه‌های پرورشی و فوق برنامه به عنوان منابع اصلی هویت‌یابی دانش‌آموزان در سطح مدرسه، تأثیر انکارناپذیری بر شکل‌گیری جهت‌گیری‌های شناختی، عاطفی و کنشی و تکوین تعلقات فردی و ملی آن‌ها دارد.
مقصودی و همکاران (۱۴۰۲)	الگوی مطلوب بازنمایی هویت ملی در کتب درسی پایه ابتدایی براساس الگوی فراشناختی	یافته‌ها حاکی از آن است که بازنمایی هویت ملی در کتاب‌های درسی نه براساس الگوی فراشناختی بلکه براساس الگوی احساسی انجام شده است و وجوه شناختی و فراشناختی هویت ملی در کتاب‌های پایه ابتدایی به طور جدی مورد غفلت قرار گرفته است.
امینی و	بررسی وضعیت	دانش‌آموزان مورد تحقیق از نظر هویت فردی و ملی در سطح

همکاران (۱۳۹۱)	هویتی دانش‌آموزان و بازاندیشی در کارکردهای آموزش و پرورش	مناسبی قرار داشتند؛ ولی از نظر هویت دینی و اجتماعی، کمتر از حد متوسط بودند.
قادرزاده (۱۳۹۳)	آموزش و پرورش و هویت دینی و ملی	جهت‌گیری دینی و ملی معلمان، عضویت در تشکلهای دانش‌آموزی، مشارکت در فعالیت‌های فوق‌برنامه، تعامل با اولیای مدرسه، یادگیری تعاملی، سنوات تحصیل، رشد هویت‌های دینی و ملی را در جهت مثبت پیش‌بینی می‌کند.

مبانی نظری

۱- تعریف لغوی و مفهومی هویت

در لغت‌نامه انگلیسی واژه هویت از واژه یونانی «identitas» مشتق شده است و به معنای شخصیت یا کاراکتر متمایز یک فرد و یا یکسانی خصوصیات اساسی یا عمومی در موارد مختلف آمده است (مریام وبستر، ۲۰۲۴). هویت یا «الهویه» در فرهنگ عربی به صورت «اتحاد به ذات» و یا «انطباق با ذات» معنی شده است و در لغت‌نامه دهخدا نیز به معنای هستی، وجود، ذات و حقیقت شیء و یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد آمده است (بهرام‌نژاد، ۱۳۹۷: ۱۰)؛ درواقع، فرایند هویت‌سازی این امکان را ایجاد می‌کند تا فرد یا افراد در مواجهه با کیستی و چیستی خود پاسخی قانع‌کننده و مناسب پیدا کرده و بدین ترتیب، میان خود و بیگانه کیفیت یکسانی را به لحاظ ماهیت، ترکیب و ذات در هر زمان و شرایطی ایجاد کنند (بهرام‌نژاد، ۱۳۹۷: ۱۱).

۲- انواع هویت

هویت دارای سطوح، گونه‌ها و سلسله‌مراتب مختلفی است؛ اما در یک طبقه‌بندی کلی می‌توان دو نوع هویت را از یکدیگر متمایز کرد. «هویت فردی» یعنی همان چیزی که فرد به واسطه ویژگی‌ها، خصوصیات منحصر به فرد و یگانه خود مورد شناسایی قرار گرفته و از دیگران متمایز می‌شود (لقمان‌نیا و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۸) و «هویت جمعی» که عبارت است از «تعلق خاطر تعدادی از افراد به امور مشترک با عنوانی خاص. چنین تعلق‌موجب احساس همبستگی و شکل‌گیری یک واحد جمعی می‌شود که با عنوان ما از ماهای دیگر جدا می‌شود» (توسلی و قاسمی، ۱۳۸۳: ۲). در بحث مربوط به انواع هویت (فردی، قومی، دینی، ملی) لازم است به جایگاه هر یک از آن‌ها در بحث سلسله‌مراتبی و عدم یکسان‌انگاری این هویت‌ها توجه نمود. هویت‌های نامبرده در سطوح اساسی خرد (شخصی)، میانی (اجتماعی) و کلان (ملی) دسته‌بندی می‌شوند (قاسم‌زاده و رحمانی، ۱۴۰۲: ۳۷).

۳- هویت ملی

هویت ملی که برخی آن را هویت محوری می‌نامند، کامل‌ترین و عالی‌ترین سطح هویتی برای فرد است. مسئله هویت و به‌ویژه هویت ملی دغدغه همه کشورها است تا براساس آن، انسجام ملی خود را تقویت نموده و ظرفیت حداکثری جامعه را برای پیشبرد اهداف حکومت به کار بندند (فرخی و قلندری، ۱۴۰۳: ۱۱۲). هویت ملی نوعی هویت جمعی در سطح گروهی اجتماعی به نام ملت است؛ بنابراین، برای تبیین آن لازم است در ابتدا مفهوم «ملت» توصیف شود. برخی از اندیشمندان عقیده دارند که ملت یک نوع اجتماع ذهنی یا تصویری است؛ بدین دلیل که اعضای آن نه‌چندان همدیگر را می‌شناسند و همدیگر را می‌بینند؛ اما بر این باورند که همگی عضو یک ملت واحد هستند (ابوالحسنی، ۱۳۸۷: ۸). در ارتباط با ملت تعاریف متعدد و گوناگونی ارائه شده است که هر کدام از آنان به برخی ویژگی‌ها اشاره کرده‌اند. در یک تعریف کلی، ملت شامل افراد به هم وابسته‌ای است که در چهارچوب جغرافیایی کشوری معین و با مرزهای دقیق زندگی کرده و دارای نوعی هم‌نوابی و هم‌دلی هستند. این هم‌نوابی و هم‌دلی معلول ایجاد همبستگی اجتماعی در بین تمامی انسان‌های ساکن در سرزمین و شکل‌گیری نوعی گروه اجتماعی است (حافظ‌نیا و کاوندی کاتب، ۱۳۹۶: ۱۳). در ارتباط با هویت ملی نیز تعاریف و تبیین‌های گوناگونی ارائه شده است. از دیدگاه حاجیانی (۱۳۷۹: ۱۹۷) هویت ملی «فرایند پاسخگویی آگاهانه یک ملت به پرسش‌هایی پیرامون خود، گذشته، کیفیت، زمان، تعلق، خاستگاه اصلی و دائمی، حوزه تمدنی، جایگاه سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ارزش‌های ملهم از هویت تاریخی خود است که سبب تفاوت جوامع از یکدیگر می‌شود». به تعریف قربانی (۱۳۸۳: ۱) «هویت ملی مجموعه‌ای از گرایش‌ها و نگرش‌های مثبت نسبت به عوامل و عناصر و الگوهای هویت‌بخش و یکپارچه‌کننده در سطح کشور، به‌عنوان یک واحد سیاسی است. هویت ملی دارای عناصر سازنده‌ی گوناگونی چون ارزش‌های ملی، دینی، فرهنگی، جامعه‌ای، انسانی و در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، زبانی و غیره است».

۴- نقش اجزای نظام آموزشی و برنامه درسی آشکار و پنهان در شکل‌گیری هویت ملی دانش‌آموزان

برنامه درسی مجموعه‌ای از فرصت‌ها و شرایطی است که برای شکوفایی تدریجی قوا و استعدادهای فطری، شایستگی‌های فردی و اجتماعی و توانایی‌های علمی به‌صورت طرح‌ریزی‌شده و غیرطرح‌ریزی‌شده، آشکار و پنهان و با انسجام و یکپارچگی پیش‌بینی می‌شود (ملکی، ۱۳۹۸: ۱۲۷). برنامه درسی آشکار درحقیقت بیانگر مواد آموزشی است که معلمان معتقدند دانش‌آموزان آن‌ها باید در طی یک واحد درسی و یا در طی یک درس

در سال تحصیلی فرا بگیرند و شامل محتوایی است که از مدارس انتظار می‌رود به دانش‌آموزان به‌عنوان فعالیت‌ها و دروس تعریف‌شده ارائه نمایند (فتحی و اجارگاه، ۱۴۰۱: ۶۷). بخشی از آموزش هویت ملی از طریق برنامه درسی آشکار و به‌ویژه کتاب‌های درسی به دانش‌آموزان تدریس می‌شود. اهمیت کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز مانند ایران که تقریباً تمام عوامل آموزشی براساس محتوای آن تعیین و اجرا می‌شود بیش از سایر انواع نظام‌های آموزشی است. درحال‌حاضر، کتاب‌های درسی یکی از مهم‌ترین مراجع و منابع برای یادگیری به‌شمار می‌آیند؛ چراکه بیشتر فعالیت‌های آموزشی در چهارچوب این رسانه صورت می‌پذیرد (نیک‌نفس و علی‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۲۶).

نتایج پژوهش محمدی و همکاران (۱۳۹۷: ۱) از بررسی جایگاه هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران نشان می‌دهد که در بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های اول تا ششم ابتدایی، مجموع فراوانی مفاهیم هویت ملی ۷۲۴ مورد است که سهم مؤلفه فرهنگی از آن ۲۷۳ مورد، سهم مؤلفه سیاسی ۲۷۴ مورد و سهم نمادها ۱۹۵ مورد است. نکته قابل توجه آن است که علاوه بر برنامه درسی رسمی و آشکار، نوع دیگری از برنامه درسی در نظام آموزشی جاری و ساری است که برنامه درسی پنهان نام دارد. برنامه درسی پنهان عبارت است از آنچه یادگیرندگان از فرهنگ و جو مدرسه و نیز سیاست‌ها و فعالیت‌های مرتبط می‌آموزند. این برنامه درسی تأثیر بسیار زیادی بر یادگیرندگان دارد (فتحی و اجارگاه، ۱۴۰۱: ۶۱). نتایج پژوهش موسوی (۱۴۰۱: ۱۲۱) نشان می‌دهد که بین ابعاد برنامه درسی پنهان (رفتار معلم، شیوه ارزشیابی، رفتار مسئولان آموزشی و محیط فیزیکی) و پرورش هویت ملی و میهن‌پرستی دانش‌آموزان رابطه معنادار وجود دارد؛ بنابراین، برای ایجاد شخصیت ملی‌گرایانه در فرایند آموزشی، معلمان باید بتوانند به شایستگی‌های مرییان، ازجمله شایستگی‌های آموزشی، حرفه‌ای، اجتماعی و شخصی تسلط پیدا کنند (نیوری و همکاران، ۲۰۲۴: ۹۵۴). یکی دیگر از نکات حائز اهمیت در این بخش، توجه ویژه به دوره ابتدایی در شکل‌گیری هویت ملی در دانش‌آموزان است. آموزش شخصیت در هر کشوری باید از سنین پایین شروع شود و ایجاد شخصیت خوب برای یک فرد فرایندی طولانی است تا هویت دانش‌آموز را تغییر دهد تا عقل، گفتار و کردار او بهتر شود (سوییتنو و همکاران، ۲۰۱۹: ۵).

۵- عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری هویت ملی

مکان، فضا، زمان و فرهنگ عوامل اصلی هویت‌سازی هستند. اگر هویت به معنی خاص بودن، متمایز بودن و پایدار ماندن باشد، به مرزهای نفوذناپذیر نیازمند است؛

حال آنکه با جهانی شدن این مرزها فرو می‌پاشد و بحران هویت شکل می‌گیرد؛ زیرا توانایی هویت‌سازی مکان تحلیل می‌رود و محل به فضای فرهنگی پیچیده‌ای تبدیل می‌شود. در جهانی‌سازی، از طریق وسایل ارتباط جمعی پیشرفته، فرهنگ کشورهای مسلط به راحتی به جهان سوم عرضه و سعی می‌شود هویت‌های فردی، قومی، ملی و مذهبی ملل تحقیر، تصغیر و نادیده شود. این هجوم به بدبین شدن نسل‌های جوان جهان سوم به فرهنگ، هویت، تاریخ خود و غیره و شیفتگی آنان نسبت به فرهنگ، آرمان‌ها، ایده‌ها و خواست‌های کشورهای مسلط می‌انجامد (خزایی، ۱۳۸۷: ۴۷).

روش پژوهش

پژوهش حاضر با توجه به هدف اصلی پژوهش، با مطالعه کیفی براساس رویکرد پدیدارشناسی است. پدیدارشناسی می‌کوشد معانی را آنچنان که در زندگی روزمره زیسته می‌شوند، آشکار نماید (امامی سیگارودی و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۷)؛ بنابراین، محقق کیفی در پی جمع‌آوری اطلاعات از اشخاصی است که یک پدیده‌ای را تجربه نموده‌اند تا بتواند براساس آن اطلاعات، به یک توصیف مرکب از ماهیت آن تجربه از نظر آن افراد برسد (موستاکاس، ۱۹۹۴) و به‌طور معمول در این روش، از مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود درباره پدیده‌هایی که تجربه کرده‌اند توضیح دهند. روش پدیدارشناسی می‌تواند تجربیات و تفسیرهای کنشگران از وقایع را روشن سازد. نمونه‌ها با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و اطلاعات و یافته‌ها از طریق مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته گردآوری شدند و سؤالات اکتشافی عمیق جهت دستیابی به اطلاعات پرسیده شد. تمامی مصاحبه‌ها با رضایت مشارکت‌کنندگان روی گوشی همراه ضبط، سپس به‌طور کامل به متن نوشتاری تبدیل شدند. مشارکت‌کنندگان این پژوهش شامل معلمان شاغل دوره ابتدایی منطقه ۸ شهر تهران هستند که در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ مشغول به تدریس بوده‌اند. هدف در انتخاب مشارکت‌کننده در تحقیقات پدیدارشناسی، انتخاب مشارکت‌کنندگانی است که تجربه زیسته‌ای دارند که مورد توجه این مطالعه خاص است و این مشارکت‌کنندگان مایل‌اند درباره تجارب خود صحبت کنند. همچنین، این مشارکت‌کنندگان باید تا آنجا که ممکن است با یکدیگر متفاوت باشند تا امکان دستیابی به روایت‌های غنی و منحصربه‌فرد درباره یک تجربه خاص فراهم آید (امامی سیگارودی و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۰)؛ بنابراین، در این پژوهش از میان معلمان دوره ابتدایی که تمایل به شرکت در این پژوهش داشتند، نمونه‌گیری به‌عمل آمد. معلمان انتخاب‌شده در ویژگی‌های گوناگونی اعم از جنسیت، تحصیلات، سابقه و

پایه تدریس تفاوت داشتند. تعداد و حجم افراد مصاحبه‌شونده نیز اساس اشباع نظری تعیین شد. در این مطالعه بعد از انجام مصاحبه با هشت نفر از معلمان ابتدایی منطقه ۸ شهر تهران، به اشباع داده‌ها رسیدیم. قبل از مصاحبه، اهداف و سؤالات پژوهش در اختیار مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت و هر مصاحبه بین ۵۰ تا ۸۰ دقیقه طول کشید. مشخصات مشارکت‌کنندگان در جدول شماره ۲ آورده شده است.

جدول شماره ۲. مشخصات مشارکت‌کنندگان

کد	جنسیت	سابقه	تحصیلات	پایه
۱	زن	۱۰	فوق‌لیسانس	سوم
۲	زن	۱۰	فوق‌لیسانس	ششم
۳	زن	۱۱	لیسانس	پنجم
۴	مرد	۱۲	دکتری	پنجم
۵	زن	۸	دکتری	سوم
۶	زن	۹	فوق‌لیسانس	چهارم
۷	زن	۲۰	فوق‌لیسانس	اول
۸	زن	۹	دکتری	سوم

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش هفت مرحله‌ای کلازی استفاده شد. این روش شامل هفت مرحله است که عبارت‌اند از: ۱- خواندن دقیق همه گفته‌ها و توصیف‌های مهم شرکت‌کنندگان؛ ۲- استخراج عبارت‌های مهم و جمله‌های مرتبط با پدیده؛ ۳- مفهوم‌بخشی به جمله‌های مهم استخراج‌شده؛ ۴- مرتب‌سازی توصیف‌های شرکت‌کنندگان و مفاهیم مشترک در دسته‌های خاص؛ ۵- تبدیل همه نظرات استنتاج‌شده به توصیف‌های جامع و کامل؛ ۶- تبدیل توصیف‌های کامل پدیده به یک توصیف خلاصه و مختصر؛ ۷- معبرسازی نهایی. در این پژوهش به منظور اطمینان خاطر از دقت بودن یافته‌ها از چهار معیار قضاوت درباره‌ی کیفیت پژوهش کیفی شامل اعتبارپذیری، انتقال‌پذیری، تأییدپذیری و اطمینان‌پذیری استفاده شد (لینکلن و گوبا، ۱۹۸۵). در این مطالعه برای اعتبارپذیر کردن یافته‌ها، پژوهشگر خود کار رونویسی مصاحبه‌ها را انجام داد و با دقت و توجه زیاد به پیام‌های صریح و ضمنی مشارکت‌کنندگان گوش داد. با توجه به موارد گفته‌شده، در طول مصاحبه‌ها چنانچه موضوع و یا پیامی را که احساس می‌شد برداشتی متفاوت از منظور و پیام مشارکت‌کنندگان داشته باشد، بارها با ایشان در میان گذاشته می‌شد و از آن‌ها سؤال می‌شد که آیا تفسیری که از پیام‌ها برداشت کرده‌اند صحیح است یا خیر. پژوهشگر

مصاحبه‌ها را مجدد با چند نفر از دبیران و صاحب‌نظران انجام داد و نتیجه مثل دفعه قبل، از طرف مصاحبه‌شنوندگان تأیید شد، یعنی آن‌ها اندیشه‌های خود را در مصاحبه قبلی مورد تأیید قرار دادند. همچنین، به منظور اعتباربخشیدن بیشتر به یافته‌ها، بخشی از مصاحبه‌ها توسط یک متخصص دیگر مورد بررسی و بازبینی قرار گرفت و اشکالات موجود در آن‌ها برطرف و با تحلیل‌های قبلی مطابقت داده شد.

یافته‌ها

با مرور، مطالعه و کندوکاو دقیق مصاحبه‌های مشارکت‌کنندگان، برای هر یک از مصاحبه‌ها، همه ایده‌های مستقل در قالب مضامین پایه شناسایی شدند. در صورت وجود بخش‌هایی با مضامین مشابه در متن پاسخ‌های قبلی، از همان مضمون قبلی اختصاص داده شده به عنوان نشانگر آن‌ها استفاده شد. در نهایت، ۲۹ مضمون پایه شناسایی شد که در جدول ۳، هر یک از مضامین پایه به همراه تعدادی از شواهد مربوط ارائه شده است.

جدول شماره ۳: مضامین پایه یافت‌شده

ردیف	مضمون پایه	شواهد
۱	آشنایی با افتخارات، نمادها و قهرمانان ملی	ما در معرفی نمادهای ملی خود کم گذاشتیم. الان دانش‌آموزان ایرانی جومونگ را که کره‌ای است، بیشتر از قهرمان‌های ملی ایرانی می‌شناسند. اصلاً آرش کمانگیر را نمی‌شناسند، یا حتی اگر بشناسند هم، علاقه‌ی آنچنانی ندارند (کد ۷). اگر معلم با اشتیاق از کشورمان و افتخاراتش صحبت کند، ذهنیت مثبت در دانش‌آموز شکل می‌گیرد (کد ۱).
۲	کمبود امکانات و مشکلات مادی مدارس	اگر مدارس، به‌ویژه مدارس دولتی امکاناتی داشتند و می‌توانستند چه از طریق فعالیت و فیلم یا اردوها و بازدیدها، فرهنگ ایرانی را بیشتر به دانش‌آموزان بشناسانند، خیلی خوب می‌شد (کد ۸).
۳	باورهای معلم و نقش الگویی او	معلم‌ها با رفتارشان الگوی بچه‌ها هستند. برای مثال اگر معلم در محیط مدرسه مسئولیت‌پذیر باشد و اگر موردی پیش می‌آید به گردن شرایط جامعه و همکاران نیندازند، دانش‌آموز هم یاد می‌گیرد که مسئولیت‌پذیر باشد (کد ۱). اگر کادر مدرسه و معلم در رفتار و صحبت‌های خود احساس غرور نسبت به کشورشان داشته باشند هم تأثیرگذار است (کد ۳). روحیه و باور معلمان یعنی امیدواری و یا یأس و ناامیدی آن‌ها نسبت به مسائل کشور خیلی روی هویت ملی دانش‌آموزان اثر دارد (کد ۸).
۴	رضایت شغلی و نگرش مثبت معلمان	به نظر من اگر معلم از شغلش رضایت داشته باشد و نگرشش نسبت به کشور و پیشرفت‌ها مثبت باشد و در عملش این را نشان بدهد، بچه‌ها هم همین روحیه را یاد می‌گیرند (کد ۵).

۵	آشنایی با نخبگان ملی	باید دانش‌آموزان را با افراد تأثیرگذار و نخبه ایرانی آشنا کنیم (کد ۱).
۶	توجه و آشنایی با فرهنگ اقوام ایرانی	می‌شود با پرداختن به اساطیر و مفاخر ایران و داستان‌هایی درباره سرگذشت اقوام مختلف و بزرگان ایرانی حس دلبستگی ملی را در دانش‌آموزان ایجاد کرد (کد ۳). درعین حال که به همبستگی ملی توجه می‌کنیم، باید خیلی حواسمان به قومیت‌های مختلف باشد. چون به نظرم هر چه احساس محرومیت قومی و تبعیض در بین دانش‌آموزان بیشتر باشد، هویت ملی‌شان ضعیف‌تر می‌شود (کد ۸). آشنا کردن دانش‌آموزان با فرهنگ اقوام مختلف (کد ۱).
۷	اهمیت روش تدریس معلمان	ما در تقویت هویت ملی خیلی ضعف داریم. معلمان در تدریس به دانش‌آموزان می‌گویند یک تحقیق راجع به فلان مسئله انجام بدهید که دانش‌آموزان هم این کار را با علاقه انجام نمی‌دهند، گاهی اوقات هم خانواده برای آن‌ها این تحقیق‌ها را انجام می‌دهد (کد ۷).
۸	توجه به هویت دینی	به نظرم دین هم یکی از مؤلفه‌های مهم هویت ما در ایران است که باید به آن توجه شود. دین مشترک ما می‌تواند هویت ملی را در ما پرورش بدهد. پس معلمان و مدرسه باید به دین‌مان توجه ویژه کنند و سعی کنند در فعالیت‌های مدرسه و رفتار و گفتارشان به ابعاد دینی توجه کنند تا احساس مشترکی بین بچه‌ها شکل بگیرد (کد ۵).
۹	به پا داشتن سنت‌ها و جشن‌ها در مدرسه	معلم و مربی پرورشی و کادر مدرسه باید نسبت به سنت‌های مختلف و جشن‌ها توجه ویژه‌ای داشته باشند (کد ۴).
۱۰	به وجود آوردن احساس تعلق نسبت به خاک کشور	جغرافیای کشور ما و استان‌های مختلف هم اهمیت زیادی در هویت ملی دانش‌آموزان دارد. اینکه نسبت به خاک کشورشان و شهرهای مختلف احساس تعلق داشته باشند (کد ۴).
۱۱	معرفی و آشنایی با شهیدان	آشنایی با شهیدان مثل حسین فهمیده و محسن حججی و شهید سلیمانی و اردوهای راهیان نور و غیره تأثیرگذار است (کد ۶).
۱۲	معرفی و آشنایی با شاعران ایرانی	فعالیت‌های پرورشی از قبیل اردو و بازدید در تقویت هویت ملی دانش‌آموزان مهم است: برای مثال، اردوهای مختلف مانند آرامگاه شاعران و نویسندگان (کد ۶).
۱۳	لزوم توجه به ارائه جذاب	کشور ما کشور فرهنگ و شعر و ادب است؛ اما دانش‌آموزان ایرانی اصلاً شعرهای فارسی را بلد نیستند. چیزی از شاهنامه نمی‌دانند و یا حروف الفبای

	فرهنگ و ادبیات فارسی	فارسی را بلد نیستند. معلوم است که ما در همه‌چیز کم گذاشتیم. به‌ویژه در اینکه این موارد را برای دانش‌آموزان جذاب و جالب ارائه کنیم (کد ۷).
۱۴	سرودهای دسته‌جمعی	تمرین سرودهای دسته‌جمعی ملی و حماسی در دهه فجر احساس تعلق و هویت ملی را تقویت می‌کند (کد ۶).
۱۵	آشنایی و ایجاد حس تعلق نسبت به تاریخ کشور	بچه‌ها باید با روش‌های جذاب با تاریخ کشورمان و آداب و رسوم و سنت‌هایی که از دیرباز در کشورمان بوده آشنا شوند و همین باعث ایجاد حس تعلق در آن‌ها می‌شود (کد ۳).
۱۶	بازدید از موزه‌ها و اماکن تاریخی ملی	دانش‌آموزان باید از آثار تاریخی و موزه‌ها بازدید کنند (کد ۶).
۱۷	توجه به نوآوری و خلاقیت در تقویت هویت ملی	الآن دیگر در دنیا اینترنت حرف اول را می‌زند. معلمان برای تقویت هویت ملی و به‌وجودآوردن احساس تعلق در دانش‌آموزان، به محتوای کتاب درسی بسنده نکنند و از اینترنت و امکانات جذاب دیگر هم استفاده کنند (کد ۷).
۱۸	همکاری و مشارکت دیگر نهادهای اجتماعی	همکاری نهادهای دیگر با آموزش و پرورش هم باید باشد. به‌ویژه صداوسیما، وزارت فرهنگ و ارشاد یا نهادهای اجتماعی دیگر یا برای مثال کانون‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان یا سینماها. این‌ها همه می‌توانند خیلی مؤثر باشند (کد ۷).
۱۹	مشارکت اجتماعی مدرسه در ارتباط با اتفاقات و مسائل روز جامعه	کادر مدرسه نسبت به اتفاقات روز جامعه بی‌تفاوت و محیط مدرسه ایزوله از زندگی روزمره دانش‌آموزان نباشد. برای پیروزی‌ها و غم‌های مشترک ملت در مدرسه مراسم و جشن‌های دسته‌جمعی فراهم شود تا دانش‌آموزان به‌صورت دسته‌جمعی نسبت به ملت و کشور خود احساس تعلق بیشتری کنند و زمینه برای تقویت هویت ملی فراهم شود (کد ۶).
۲۰	توجه به فعالیت‌های فوق‌برنامه	به نظر من محیط مدرسه ظرفیت بالایی در زمینه شکل‌گیری هویت ملی دارد. دانش‌آموزان مدت زیادی را در مدرسه می‌گذرانند و برنامه درسی و تربیتی و فعالیت‌های فوق‌برنامه همواره زمینه‌ی مناسبی برای شکل‌گیری و تقویت هویت ملی فراهم می‌کند (کد ۶).
۲۱	اهمیت و توجه به درونی کردن ارزش‌ها در هنگام تدریس	معلم‌ها فقط کتاب‌ها را با این دید تدریس نکنند که دانش‌آموزان باید یک نمره خوب در امتحانات کسب کنند، بلکه بیشتر با این دید باشد که دانش‌آموزان ارزش‌ها را درونی کنند؛ به‌ویژه ارزش‌های مرتبط با هویت ملی (کد ۷).
۲۲	توجه به آموزش تعهد و وجدان	به بچه‌ها یاد بدهیم که اگر در جامعه شغلی انتخاب می‌کنند نسبت به آن احساس مسئولیت داشته باشند؛ چیزی که الآن کم است. تمام ضررهای ما

	کاری	به‌خاطر عدم مسئولیت و نپذیرفتن مسئولیت کار و انداختن آن گردن همدیگر است. بچه‌ها باید یاد بگیرند وجدان کاری داشته باشند (کد ۱).
۲۳	ایجاد تمهیداتی جهت جلوگیری از جذب در فرهنگ بیگانه	دانش‌آموزان بسیار در فرهنگ‌های بیگانه غرق شدند، باید یک راهکارهایی پیدا کنیم که به فرهنگ و کشور خودمان بیشتر علاقه پیدا کنند (کد ۸).
۲۴	ایجاد احساس تعلق و علاقه به آبادانی کشور	یکسری از روحیات و اخلاق‌ها از همان سال اول ابتدایی باید در بچه‌ها شکل بگیرد که از مهاجرت آن‌ها جلوگیری شود و هویت ملی در آن‌ها تقویت شود. مثل اهل تلاش و کوشش بودن و در کنارش داشتن نگرش مثبت نسبت به آینده، به آن‌ها یاد بدهیم به‌جای فکر رفتن از ایران، بمانند و اینجا را آباد کنند (کد ۵). دانش‌آموزان باید جوری تربیت شوند که آینده شغلی‌شان را در کشور خودشان ببینند؛ یعنی اگر قرار است فلان شغل را یاد بگیرند، با این دید باشد که من می‌خواهم بمانم در خاک همین کشور. نه اینکه فلان شغل را یاد بگیرم تا از اینجا بروم (کد ۷).
۲۵	اصلاح محتوای آموزشی	در قسمت هدیه‌های آسمان و مطالعات، دروس بیشتری درباره افراد موفق در ایران طراحی شود که مهاجرت نکردند (کد ۲). عدم انتخاب محتوای مناسب موجب غفلت دانش‌آموزان از هویت ملی می‌شود. به نظرم محتوای کتاب‌های درسی می‌تواند خیلی بهتر و جذاب‌تر شود (کد ۸).
۲۶	توجه به مسابقات ملی و بین‌المللی	پیروزی در مسابقات ورزشی و المپیک و مسابقات در سطح ملی و بین‌المللی را در مدرسه جشن بگیریم (کد ۳).
۲۷	توجه به ارتباط و تأثیر همسالان	بین‌گرایش ملی‌گرایانه دانش‌آموزان با میزان هویت ملی‌شان رابطه وجود دارد. چون در این سن خیلی از همدیگر تأثیر می‌پذیرند، برای همین باید به این نکته هم توجه کنیم (کد ۸).
۲۸	اصلاح برنامه‌های درسی	باید اصلاحاتی در برنامه درسی و کتاب‌های درسی صورت بگیرد، به‌ویژه از نظر توجه به مقوله فرهنگ ملی و ایرانی (کد ۷).
۲۹	تأثیرگذاری رسانه	رسانه به‌شدت می‌تواند روی تقویت هویت ملی دانش‌آموزان اثر داشته باشد. چه تلویزیون، چه شبکه‌های اجتماعی و یا حتی محتواهایی که ما معلمان تهیه می‌کنیم. برای همین رسانه هم خیلی مهم است (کد ۸). تلویزیون به‌عنوان یک رسانه ملی می‌تواند از طریق برنامه‌های خودش نقش مؤثری در تقویت هویت ملی داشته باشد (کد ۲).

در مرحله دوم، براساس مضامین پایه شناسایی‌شده، دسته‌بندی کلی‌تری انجام و

مضامین پایه در قالب هفت مضمون سازمان دهنده اول طبقه بندی شدند که در جدول شماره ۴ ارائه شده است.

جدول شماره ۴: مضامین سازمان دهنده ۱

مضامین سازمان دهنده ۱	مضامین پایه
فرهنگی	توجه و آشنایی با فرهنگ اقوام ایرانی به پا داشتن سنت ها و جشن ها در مدرسه ایجاد تمهیداتی جهت جلوگیری از جذب در فرهنگ بیگانه
تاریخی	آشنایی و ایجاد حس تعلق نسبت به تاریخ کشور بازدید از موزه ها و اماکن تاریخی ملی
جغرافیایی	به وجود آوردن احساس تعلق نسبت به خاک کشور ایجاد احساس تعلق و علاقه به آبادانی کشور
آموزشی	کمبود امکانات و مشکلات مادی مدارس باورهای معلم و نقش الگویی او رضایت شغلی و نگرش مثبت معلمان آشنایی با نخبگان ملی اهمیت روش تدریس معلمان توجه به نوآوری و خلاقیت در تقویت هویت ملی مشارکت اجتماعی مدرسه در ارتباط با اتفاقات و مسائل روز جامعه توجه به فعالیت های فوق برنامه اهمیت و توجه به درونی کردن ارزش ها در هنگام تدریس توجه به آموزش تعهد و وجدان کاری اصلاح محتوای آموزشی اصلاح برنامه های درسی
دینی	توجه به هویت دینی معرفی و آشنایی با شهیدان
زبان و ادبیات فارسی	معرفی و آشنایی با شاعران ایرانی لزوم توجه به ارائه جذاب فرهنگ و ادبیات فارسی سرودهای دسته جمعی
اجتماعی	آشنایی با افتخارات، نمادها و قهرمانان ملی همکاری و مشارکت دیگر نهادهای اجتماعی توجه به مسابقات ملی و بین المللی توجه به ارتباط و تأثیر همسالان تأثیرگذاری رسانه

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر سعی شد تا فارغ از هرگونه قضاوتی، ادراک و تجارب معلمان ابتدایی از چگونگی نهادینه‌سازی هویت ملی در دانش‌آموزان مقطع ابتدایی واکاوی و بازنمایی شود. یافته‌های به‌دست‌آمده در قالب شبکه مضامین نشان داده است که تجارب معلمان دارای ابعاد گوناگون فرهنگی، تاریخی، جغرافیایی، آموزشی، دینی، زبان و ادبیات فارسی و اجتماعی است که باید از جهات گوناگون موردتوجه قرار گیرد. مشارکت‌کنندگان در بعد فرهنگی به مضامین توجه و آشنایی با فرهنگ اقوام ایرانی و به پا داشتن سنت‌ها و جشن‌ها در مدرسه اشاره داشتند. در راستای این یافته‌ها، نتایج پژوهش آسمان‌دره و بخت (۱۴۰۱) نشان می‌دهد که دانش‌آموزان کشور ما فرهنگ‌های محلی - قومی مختلفی دارند؛ بنابراین، در متون درسی تدوین‌شده، باید زمینه‌های احترام به نشانه‌های هویت ملی و محلی فراهم شود و استفاده از فولکور، ادبیات و ترانه‌های محلی اقوام ایرانی که با جهت‌گیری کلان ملی همراه باشد، می‌تواند به تقویت حس تعلق بینجامد. در بعد تاریخی، معلمان به مؤلفه‌های آشنایی و ایجاد حس تعلق به تاریخ کشور و بازدید از موزه‌ها و اماکن تاریخی ملی اشاره داشتند. موزه‌ها به‌عنوان میراث فرهنگی، یکی از مهم‌ترین عوامل هویت‌بخش در جامعه هستند و شناساندن این میراث گران‌قدر به اعضای جامعه، به‌خصوص دانش‌آموزان بسیار مهم است. در این زمینه یافته‌های پژوهش اکبری و عیوضی (۱۳۹۲) نشان می‌دهد که بازدید از اماکن تاریخی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های هویت ملی دارای اهمیت است. در بعد جغرافیایی، مشارکت‌کنندگان به مضامین ایجاد احساس تعلق و علاقه به آبادانی کشور و به‌وجود آوردن احساس تعلق به خاک کشور اشاره داشتند. همسو با این یافته، قربانی (۱۳۸۳) معتقد است که هویت ملی هر ملت در درجه‌ی نخست زائیده‌ی محیط جغرافیایی آن ملت است؛ زیرا محیط جغرافیایی، تبلور فیزیکی، عینی، ملموس و مشهود هویت ملی به‌حساب می‌آید.

در بعد آموزشی، معلمان در بیان تجارب زیسته خود راجع به شیوه‌های نهادینه‌سازی هویت ملی در دانش‌آموزان به مؤلفه‌هایی از قبیل توجه به نوآوری و خلاقیت در تقویت هویت ملی، اصلاح محتوای آموزشی، اصلاح برنامه‌های درسی و توجه به فعالیت‌های فوق‌برنامه اشاره کردند. در این زمینه، رهبری و همکاران (۱۳۹۴) استعانت از فناوری‌های نوین را به‌عنوان یکی از عوامل موردتوجه هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش معرفی می‌کنند. آسمان‌دره و بخت (۱۴۰۱) نیز معتقدند محتوای کتب درسی و روابط و مناسبات اجتماعی حاکم بر مدرسه و برنامه‌های پرورشی و فوق‌برنامه به‌عنوان منابع اصلی هویت‌یابی دانش‌آموزان در سطح مدرسه، تأثیر انکارناپذیری بر شکل‌گیری جهت‌گیری‌های شناختی، عاطفی و کنشی و

تکوین تعلقات فردی و ملی آن‌ها دارد. در بعد دینی، مشارکت‌کنندگان بر توجه به هویت دینی اشاره داشتند. در این زمینه، شهید مطهری دین را مهم‌ترین مؤلفه و بنیاد هویت ملی ایرانی معرفی می‌کند. از نظر وی، برای یافتن مقوم اصلی ملیت و هویت ملی، باید بر عنصر مهمی چون دین و مذهب تکیه کرد (رهبری و همکاران، ۱۳۹۴).

در بعد زبان و ادبیات فارسی، معلمان به مضامین معرفی و آشنایی با شاعران ایرانی و لزوم توجه به ارائه جذاب فرهنگ و ادبیات فارسی اشاره داشتند. زبان هر کشور یکی از عاملان اصلی وحدت ملی آن کشور محسوب شده و در ایران نیز زبان فارسی هویت ملی ایرانیان و اقوام آن را به یکدیگر پیوند داده است؛ بنابراین، توجه به آن بسیار حائز اهمیت است. در این زمینه، حقیقتیان و همکاران (۱۳۹۰) معتقدند پدیده‌هایی مانند دین مشترک، زبان مشترک، آداب و سنن و ادبیات و هنرهای مشترک مجموعه‌ای از همه این مفاهیم شناسنامه‌ای ملی پدیدار می‌کنند که هویت ملی یک گروه انسانی یا یک ملت را واقعیت می‌بخشد. در بعد اجتماعی نیز مشارکت‌کنندگان به مضامینی از قبیل آشنایی با افتخارات، نمادها و قهرمانان ملی، همکاری و مشارکت دیگر نهادهای اجتماعی و تأثیرگذاری رسانه اشاره کرده‌اند. در این زمینه، نتایج پژوهش آسمان‌دره و بخت (۱۴۰۱) نیز نشان می‌دهد که رسانه‌ها در شکل‌گیری هویت جمعی کودکان و نوجوانان نقش بسزایی دارند. نقش رسانه‌ها در توده‌ای کردن اطلاعات و همچنین، فرهنگ‌سازی سبب می‌شود استفاده مداوم از آن‌ها اثر مهمی در ساخت شخصیت‌ها و در نتیجه هویت ایفا کند. با توجه به یافته‌های این پژوهش، تمامی نهادهای جامعه به‌ویژه فعالیت مدارس و معلمان باید در جهت تقویت هویت ملی دانش‌آموزان طرح‌ریزی شود و تدابیر و روش‌های مناسبی جهت تقویت هویت فردی و ملی و دینی دانش‌آموزان اتخاذ گردد. در این راستا، پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- نقش صداوسیما در شکل‌گیری و تقویت هویت ملی بسیار مهم است. به گونه‌ای که می‌بایست در مورد قهرمانان ملی و تاریخ کشور برنامه‌های متنوعی بسازد؛
- پاسداشت مناسبت‌های خاص و وقایع و رخدادهایی که مرتبط با هویت ملی هستند توسط مدرسه انجام گیرد؛
- سطح علمی و باورهای معلمان در حوزه هویت ملی ارتقا یابد؛
- جایگاه اعتقادی مربیان و الگوسازی آن‌ها برای دانش‌آموزان تقویت شود؛
- تعامل مدرسه با کانون‌های تاریخی و فرهنگی از جمله مساجد، موزه‌ها و اماکن تاریخی گسترش یابد؛
- از ظرفیت‌های فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی برای آشنایی و شناساندن

- اسطوره‌ها و نمادهای تاریخی و ملی به دانش‌آموزان استفاده شود؛
- از الگوهای معماری سنتی و ارزشی در ساخت نهادهای آموزشی استفاده شود؛
- درس‌های ویژه‌ای برای کتب استان‌های مختلف طراحی شود که آداب و رسوم آن استان، تاریخچه استان، باورها و سنت‌های آن و غذاها و خوراک‌های محلی آن را معرفی کند که در طی سالیان مختلف این آداب و رسوم فراموش نشود؛
- فرهنگ نماز و برگزاری مراسم مذهبی در راستای تقویت هویت ملی توسعه یابد؛
- بر آشنا کردن دانش‌آموزان با نمادهای ملی از قبیل پرچم، سرود ملی، نقشه کشور، همچنین آداب و رسوم و مناسبت‌های دینی و ملی از قبیل اعیاد و مناسبت‌های مهم اسلامی، ایرانی و انقلابی تأکید شود.

منابع

- آسمان‌دره، عبدالحمید؛ بخت، منصور (۱۴۰۱). *راهکارهای ارتقای هویت فردی و ملی دانش‌آموزان*. رویکردی نو در علوم تربیتی سال چهارم (۱): ۸-۱۵.
- ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۸۷). «مؤلفه‌های هویت ملی با رویکردی پژوهشی»، *فصلنامه سیاست*. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دوره ۳۸. (۴): ۱-۲۲.
- اکبری، حسین؛ عیوضی، محمدرحیم (۱۳۹۲). «بررسی وضعیت و ابعاد سازنده هویت ملی»، *مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*. سال دهم (۱): ۳۳-۵۹.
- اکبری، حسین؛ عزیزی، جلیل (۱۳۸۶). «هویت ملی و عوامل مؤثر بر آن در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه»، *رفاه اجتماعی*. ۷ (۲۷): ۲۷۷-۲۹۸.
- امامی سیگارودی، عبدالحسین؛ دهقان نیری، ناهید؛ رهنورد، زهرا؛ نوری سعید، علی (۱۳۹۱). «روش‌شناسی تحقیق کیفی: پدیدارشناسی»، *مجله پرستاری و مامایی جامع‌نگر*. شماره ۶۸: ۵۶-۶۳.
- امینی، محمد؛ یزدخواستی، علی؛ جعفری هرنیدی، رضا (۱۳۹۱). «بررسی وضعیت هویتی دانش‌آموزان و بازاندیشی در کارکردهای آموزش و پرورش»، *فصلنامه علمی - پژوهشی خانواده و پژوهش*. ۹ (۲): ۷-۳۴.
- بهرام‌نژاد، محسن (۱۳۹۷). «تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوره صفویه (با تأکید بر هویت فرهنگی)». تهران: سمت.
- توسلی، غلام عباس؛ قاسمی، یارمحمد (۱۳۸۳). «هویت‌های جمعی و جهانی‌شدن»، *نامه علوم اجتماعی*. (۲۴): ۱-۲۶.
- جمالی فیروزآبادی، محمود؛ اخلاقی، آریتا (۱۳۹۱). «رابطه هویت دینی معلمان با هویت دینی دانش‌آموزان مدارس شهر تهران»، *فصلنامه راهبرد اجتماعی و فرهنگی*. سال دوم. (۵): ۷۹-۱۰۲.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۷۹). «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال دوم. ۲ (۵): ۱۹۳-۲۲۸.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ کاوندی کاتب، ابوالفضل (۱۳۹۶). *علل پیدایش و بقای کشور ایران*. تهران: انتشارات سمت.
- حقیقتیان، منصور؛ غضنفری، احمد؛ تکه اکبرآبادی، پروانه (۱۳۹۰). «هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه اصفهان»، *جامعه‌شناسی کاربردی*. مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان. سال بیست‌ودوم. پیاپی ۴۱: ۷۱-۸۲.
- خجسته، فردوس (۱۴۰۰). «برنامه‌ای برای هویت ملی (مصاحبه با دکتر حیدر تورانی)»، *رشد مدیریت*.

- مدرسه. دوره ۱۹. شماره ۳. بهار ۱: ۳۵-۳۴.
- خزایی، حسین (۱۳۸۷). «هویت و فرهنگ در عرصه فرهنگی ایران»، *زمانه* (۷۰): ۴۷-۵۲.
- رهبری، مهدی؛ بلباسی، میثم؛ قربی، سید محمدجواد (۱۳۹۴). «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*. ۶۱. سال شانزدهم (۱): ۴۵-۶۶.
- سلیمان‌نژاد، اکبر (۱۳۹۷). *روش تدریس علوم اجتماعی در دوره ابتدایی*. تهران: انتشارات سمت.
- صابر، زهرا؛ صابر ماهانی، زهره؛ امینی‌زاده، سینا (۱۴۰۲). «تبیین نوع رابطه هویت ملی و ابعاد آن با ابعاد شخصیت نئو در بین رنان معلم شهر کرمان»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال بیست و چهارم (۳): ۱۸۹-۲۰۷.
- عزیززاده اقدم، محمدباقر؛ ولایتی، سمیه؛ اختیاری، مینا (۱۳۸۶). «تطبیق هویت ملی و دینی دانش‌آموزان و عوامل تأثیرگذار بر آن (مطالعه موردی دانش‌آموزان ناحیه ۴ تبریز)»، *مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان*، (۲) (پیاپی ۲۳) (ویژه علوم اجتماعی): ۶۷-۷۴.
- فتحی و اجارگاه، کوروش (۱۴۰۱). *اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی*. تهران: انتشارات علم استادان.
- فرخی، میثم؛ قلندری، فاطمه زهرا (۱۴۰۳). «سیاست‌گذاری مؤلفه‌های هویت ملی جوانان در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*. (۹۹) ۲۵: ۱۳۴-۱۱۱.
- قادرزاده، امید (۱۳۹۳). «آموزش و پرورش و هویت دینی و ملی (مطالعه پیمایشی دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر بانه)»، *فصلنامه مطالعات ملی* (۵۹) ۱۵: ۸۱-۱۰۶.
- قاسم‌زاده، داوود؛ رحمانی، هما (۱۴۰۲). «تبیین روابط بین هویت دینی و ملی. (دانش‌جو معلمان دانشگاه فرهنگیان استان آذربایجان شرقی)»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال بیست و چهارم (۴): ۳۳-۴۸.
- قربانی، قدرت‌الله (۱۳۸۳). «هویت ملی از دیدگاه استاد مطهری»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال پنجم (۲): ۶۳-۸۶.
- لقمان‌نیا، مهدی؛ خامسان، احمد؛ آیتی، محسن؛ خلیفه، مجتبی (۱۳۹۸). «جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش ایران»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*. دوره سوم. (۲): ۱۷۱-۱۴۷.
- محمدی، مهدی؛ صفری، فرشته؛ جعفری هرندی، رضا (۱۳۹۷). «جایگاه هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران»، *دوفصلنامه علمی - پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی و قدرت نرم اسلامی دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسن (ع)*. سال هشتم. (۱۷): ۱-۲۹.
- مقصودی، مجتبی؛ گلشاهی، محمدمهدی؛ نیک‌سیرت، فریادگان (۱۴۰۲). «الگوی مطلوب بازنمایی هویت ملی در کتب درسی پایه ابتدایی براساس الگوی فراشناختی»، *فصلنامه مطالعات ملی*. سال بیست و چهارم. (۱): ۳۳-۵۶.
- ملکی، حسن (۱۳۹۸). *برنامه‌ریزی درسی در دوره تحصیلی متوسطه (ویژه دانشجویان تحصیلات تکمیلی)*. تهران: سمت.
- موسوی، ستاره (۱۴۰۱). «بررسی ارتباط بین ابعاد برنامه درسی پنهان و پرورش هویت ملی و روحیه میهن‌پرستی دانش‌آموزان شهر اصفهان»، *نظریه و عمل در تربیت معلمان*. (۱۴) ۸: ۱۲۱-۱۴۰.
- نیک‌نفس، سعید؛ علی‌آبادی، خدیجه (۱۳۹۲). «نقش تحلیل محتوا در فرایند آموزش و طراحی کتاب‌های درسی»، *مجله جهانی رسانه*. (۱۶) ۲: ۱۵۰-۱۲۴.
- Lincoln, Y. S., and E. G. Guba. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage. P: 124.
- Merriam-Webster.com Dictionary, "Identity." Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/identity>. Accessed 12 Apr. 2024.
- Moustakas, C. (1994). *Phenomenological Research Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Nuary, M. G., Budiman, B., Saro'i, M., Dirs, A., & Arifudin, O. (2024). "Teacher Strategies In Instilling Nationalist Values In The Millennial Generation In The Technological Era". *International Journal of Teaching and Learning*, 2(4): 954-966.
- Oyserman, D. (2001). *Self-concept and identity*.
- Suyitno, H., Sugiharti, E., Suyitno, A., & Baba, T. (2019). "Nationalism and integrity values in teaching-learning process of mathematics at elementary school of Japan". In *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing Vol. 1321, No. 2, p 1-6.